

Opponensi vélemény Nótári Tamás: *A kora középkori bajor jogrendszer a Lex Baiuvariorum tükrében* c. akadémiai doktori értekezésről

Nótári Tamás sokoldalúan képzett szakember, tekintélyes publikációs listával rendelkezik, amely e sorok írásakor az MTMT szerint 461 tételt számlál. Mindez alig 20 év munkáját tükrözi. A római jog csupán az egyik tudományterület, amelyiket műveli és tanítja. Hiszen legalább ennyire érdeklik őt a római birodalom és az első évezred közötti időszak európai története és jogalkotása is. Ebbe az utóbbi érdeklődési körbe sorolható 2006-ban megvédett bölcsész PhD. értekezése, amely *Fejezetek Bajorország kora középkori történetéből a salzburgi történeti források tükrében* c. viselte. Ebből a munkából született meg a 2007-ben Szegeden megjelent könyv, *A salzburgi historiográfia kezdetei* című mű.

Ez a Bajorország és az európai középkor korai évszázadai iránti érdeklődés megmaradt, ám az akadémiai doktori cím elnyerése érdekében benyújtott könyv nem azonos a PhD. művel, hanem önálló alkotás. A *Lex Baiuvariorum* már régóta foglalkoztatja a jelöltet, kutatja keletkezését, elemezi egyes vonatkozásait. Több tanulmányt publikált erről a törvényről. 2011-ben megjelent könyve a törvénytörzsvég magyar fordítását tartalmazta, amelyhez alapos kísérő tanulmányt csatolt. Ez az utószó nem csupán a törvény keletkezési körülményeit, jogi ismertetését tartalmazza, hanem a kor bajor történelmének az összefoglalását is megtaláljuk benne. A tanulmányok, cikkek, megjelentetett könyvek jelezték, hogy Nótári tervszerű kutatási programot alakított ki magának. 2012-ben Szegeden *Jog és társadalom a Lex Baiuvariorumban* címmel publikált könyvet, amelyben a szerző leszögezte, hogy a könyvvel nem tekinti lezártnak vizsgálatait. Ezen könyv problémafelvetése hasonlít az akadémiai doktori értekezéshez ugyan, de az értekezésésként benyújtott könyv kutatásai továbbfejlesztésének tekinthető, és a korábbi könyvhöz képest a törvény újabb vonatkozásait (betegség, orvoslás pl.) tárgyalja.

Nótári Tamás témaválasztása bátornak tekinthető. Ugyanis nem hazai, hanem német törvényhozási emléket választott kutatása tárgyául. Egyetemes történeti, egyetemes jogtörténeti kérdéssel foglalkozni Magyarországon sokkal nehezebb, hálátlanabb feladat, mint valamely magyarországi jelenség eredetét boncolgatni. Így Nótári témaválasztása már ezért is megérdemli a figyelmet. A középkor társadalmi viszonyainak vizsgálata elképzelhetetlen jogi források elemzése nélkül. Hozzátehető, hogy a bajor törvény a kora középkori Bajorország jogrendszere, gazdasági és társadalmi viszonyai, a mindennapi élet vizsgálatának elsőrangú forrása, így nem véletlen a felé irányuló figyelem. A kora középkori Bajorország gazdasági és társadalmi stb. viszonyainak alapvető jelentőségű dokumentuma.

Minket magyarokat azért is érdekelhet, mert – mint ismeretes – Szent István által kiadott törvénycikkek között akad olyan, ami ebből a törvényből származtatható. Ugyanakkor a bajor törvény sokkal alaposabb, részletesebben szabályozza a társadalom életét, behatóbban foglalkozik a testi sértés eseteivel, mint első királyunk fennmaradt két törvénykönyve. Nótári témaválasztásának vitán felül magyar történeti vonatkozása is van.

A *Lex Baiuvariorum*ot a németországi szakirodalom legalább a 18. század óta sokrétűen vizsgálja. A kutatás feltárta szövegvariánsait, más törvényekhez való viszonyát, és nemzedékről nemzedékre akadtak kutatók, akik megpróbálták rekonstruálni a törvény keletkezési körülményeit, amint az épp a disserens több, témába vágó könyvéből, így az akadémiai értekezésnek tekintett munkából is, kiderül.

Mintegy 30 kéziratot ismerünk, amelyeket a szakirodalom A-tól G-ig csoportosít. Miközben az A, F, E csoportba tartozó kéziratok Itáliából és nyugati frank területekről ismertek, addig a B, C, D, G csoportok kéziratváltozatai bajor területen keletkeztek. Figyelemre méltó, hogy több 9 – 10. századi, illetve 11. századi kéziratváltozat ismeretes, ami a variánsok magas számával együtt a törvény széleskörű használatára mutat.

Több nézet született a törvénykönyv keletkezéséről. A 19. század első felében Karl Friedrich Eichhorn egységes jogalkotásnak tekintette például, és I. Dagobert (606 – 639) idejére tette. 1848-ban Paul Roth a bajor törvény keletkezéséről szóló disszertációjában már több (6 – 8. századi) szövegréteget különített el benne. Ehhez az alapot a prolóógus adta. Véleményének akadtak követői, ám Krusch utóbb elutasította ezt. Szerinte Martell Károly 729-ben hirdette ki mint frank királyi edictumot. A kritikai kiadás megvizsgálására a MGH 1920-ban önálló bizottságot hozott létre. Konrad Beyerle 1926-ban arra a következtetésre jutott, hogy egyházi szerzőre kell gyanakodnunk. Úgy vélte, Niedetalteich kolostorában készült a jogalkotás. Beyerle testvére, Franz Beyerle jogtörténész mindezekkel szemben amellettt törtélandzsát, hogy jóval korábbi, már I. Theudebert (532 – 548) idején megszületett a törvény.

A fenti áttekintéssel szeretttük volna jelezni a feladat nagyságát, amire Nótári Tamás vállalkozott, hisz egymásnak ellentmondó nézetek alakultak ki a törvénykönyv keletkezéséről, más törvényhozási emlékekhez való kapcsolatáról. Nótári nagy külföldi és hazai szakirodalom feldolgozása alapján vágott bele a könyv megírásába. Szakirodalmi ismeretei imponálóak. Ugyanakkor midőn a különböző nézeteket ütközteti, önálló véleményt alakít ki a törvénykönyvről vagy annak egyes részleteiről. Munkamódszerére az aprólékos forráselemzés, a filológiai módszerek alkalmazása jellemző. Nem meglepő, hisz egyik korábbi műve bevezetőjében a német törtéénészt, Hermann Heimpelt idézi: *Minden középkori kutatás filológia*. Igaza van. Kiemelhető, hogy a könyv erénye az igen árnyalt, körültekintő, óvatos fogalmazás is.

A filológiai módszer a törvény szövegének az elemzése során rendre előkerül. Így pl. akkor, amikor a rabszolgák különböző elnevezéseit tárgyalja a szerző. Különösen hasznos abban a részben például, amely a törvényben olvasható szép számú vulgáris nyelvi elemeket vette számba. Az 50 oldalnyi fejezet az egyes vulgáris szavak értelmezésével is szolgál, mutatva ismételtén a szerző alapos szakirodalmi ismereteit.

Mint említettem, Nótári Tamás nincs könnyű helyzetben, midőn a bajor törvénnyel kapcsolatban önálló véleményt akar megfogalmazni. A datálás szempontjából nyilvánvalóan a prolóógus és az első titulus nem hagyható figyelmen kívül, már csak azért sem, mert a prolóógus épp a törvény keletkezési történetét mondja el (bár az kérdéses, hogy mennyire adhatunk neki hitelt). Nótári elfogadja azt a nézetet, amely szerint a prologus hitelessége nem dönthető el, és így nem támaszkodhatunk csupán erre a törvény datálásakor. Heinrich Brunner szerint a törvény első és második titulusa a Merowing kori frank birodalmi törvény, amely azóta elveszett, így ő ezeket elkülöníti a törvénykönyv többi részétől, amit 744 és 748 közé tesz. Nótári úgy foglal állást, hogy a reánk maradt törvény szövegváltozatot a szerkesztők kompilálták korábbi törvényekből, másrészt azonban saját szövegeikkel egészítették ki azt. Ugyanakkor nem tartja lehetetlennek, hogy egyrészt vagy egy időben több kompilátor dolgozott és munkájukat utóbb szerkesztették egybe, másrészt időben több szerkesztési fázissal is számolhatunk. Nótári 737 – 743 közé teszi a rendelkezésre álló legrégibb törvénszöveg megszerkesztését. Ez az időpont megfelel a korábbi datálásoknak, vagy annak

a nézetnek, hogy a szöveget 743/44-ben készítették, vagyis mindenképpen azelőtt, hogy a frankok meghódították a hercegséget.

Nem kevésbé fogas kérdés az sem, hogy milyen egyházi és világi forrásokat/használtak fel a kompilátorok. Ők ismerték a vizigót törvényeket, a *Codex Euricianus*t. Nótári kimutatta, hogy bizonyos titulusokban (pl., 12., 15., 16) a kompilátorok valóban felhasználták a vizigót törvényeket (legalábbis egy kéziratvariánst). Ugyanakkor nem kapott külön titulust – szemben a *Codex Euricianus*szal – az ajándékozás és az öröklés jogintézménye, hanem azokat más titulusokba vették fel. Fastrich-Sutty véleményét elfogadva hangsúlyozza a disserens, hogy a szerkesztők több helyütt vettek át jogi normákat ebből a kódexből. A vizigót törvényből tehát a kompilátorok tudatosan válogattak, „a hétköznapi jogalkalmazás követelményeinek megfelelően” (302.1.). Figyelemre méltó az is, hogy Nótári nem ért azzal egyet, hogy a kompilátorok az igen népszerű (50 kézírata ismert) *Lex Alemannorum*ból vettek át szövegeket. Úgy véli, inkább azt lehet feltételezni, hogy a bajor és az alemann törvény közös Meroving kori előzményre megy vissza. A szakirodalomban felmerül más korai germán törvényeknek (pl. *Lex Burgundionum*, *Lex Salica*, *Lex Ripuaria*) is a hatása, ám Nótári Tamás szerint csupán néhány helyen akadunk szöveges egyezésekre.

Az egyházi hatásról azonban nem lehet megfedkezni. Nótári szerint is a kompilátorok szerzetesek lehettek. Ám (Peter Landau álláspontját követve) elveti a német szakirodalomban elterjedt véleményt, amely szerint Niederaltaich szerzeteseinek köze lehetett a törvényhez, hanem szerinte a hercegi székhely, Regensburg Szent Emmeram kolostora szerzetesei lehettek a kompilátorok. Ugyanis a törvény megszületése a hercegnek köszönhető, így a megszerkesztés munkája sem történhetett másutt.

Az egyházi jogalkotás befolyásának a megítélése szempontjából nem mindegy, hogy közvetlenül zsinati határozatokból avagy más törvénykönyvek egyházi vonatkozású rendelkezéseiből merítettek a szerkesztők. Az sem közömbös, hogy milyen kánonjogi gyűjteményeket használtak Bajorországban ekkor. Bizonyosak lehetünk abban, hogy valamilyen kánonjogi gyűjtemények a kompilátor csoport rendelkezésére álltak. Nótári részletesen elemzi az egyes cikkelyeket, tárgyalja a lehetséges párhuzamokat. Végül arra a következtetésre jut, hogy a törvény első titulusa alapján a kompilátorok ugyanazokat kánonokat használták, mint az alemann törvény szerkesztői. Egyetértve Brunnerrel, ez a körülmény is bizonyíték arra, hogy a bajor és az alemann törvények magját elvesztett Meroving-kori királyi törvény képezte. Érdekes, hogy több olyan germán kifejezés akad a bajor törvényben, amely Nótári kutatásai szerint az alemann törvényben is fellelhető. Összesen nyolc szóról van szó, ami megállapítása szerint a *Lex Alemannorum* legkorábbi változatából (*Chlothariana*) lettek átvéve. A tény figyelemre méltó. Érdekes megállapítás az is, hogy akadnak a szövegben száli frank szavak, ám a disserens szerint ezek nem a *Lex Salicá*ból, hanem más törvényekből, *capitularekból* származnak. Természetesen a bajor eredetű szavak alkotják a többséget.

A könyv harmadik fejezete a büntetőjogot, míg a negyedik fejezet a magánjogot tárgyalja alaposan, részletesen ismertetve a vonatkozó cikkelyeket. Elemzései árnyaltak, a szerző rendszeresen rámutat a más korai törvényhozási emlékekkel szembeni különbségekre. Ugyanakkor nem feledkezik meg a hasonlóságokról sem, továbbá ahol lehetséges, a római jog is előkerül szövegében.

Önálló fejezetet kapott a könyvben a sírrablás kérdése, miként külön nagyobb fejezet tárgyalja azon cikkelyeket, amelyek az orvoslásra, testi sértésre, sérülésekre vonatkoznak. Figyelemre méltó a témaválasztás. Ugyanis míg a vizigót jogban önálló titulus tárgyalta az orvos és a beteg helyzetét, addig az orvos jogi helyzete nem érdekelte a bajor törvény kompilátorait. Így azt a tényt, hogy a gyógyító tevékenységet végző személy társadalmi tekintélye nagy volt, a disserens az alemann törvény alapján bizonyítja. A betegségekkel kapcsolatban is gyakran fordul a szerző a fríz, száli frank, ripuári frank stb. jogokhoz, hogy a bajor törvény passusait világossá tegye.

Ez az utóbbi két fejezet példát ad arra, hogy milyen gazdag forrás a bajorok törvénykönyve, arra tehát, hogy szűken vett jogi kérdések vizsgálata mellett mily sok probléma elemzését teszi lehetővé. Egyik cikkelye pl. a közút (*via publica*) fogalmát definiálja, megjegyezve, hogy a közút az, ahol a király vagy a herceg jár. Más dokumentumokban ez a király útként (királyi útként) tűnik fel. Mindkét fogalom jól ismert nálunk is. Ártörténeti vizsgálatokat tesz lehetővé a törvénykönyv.

Nem érdektelen az sem, hogy milyen pénznemben szabták meg a büntetést vagy a *compositiot*. Mint ismeretes, ekkor még Bajorországban nem vertek pénzt, hanem különböző külföldi pénzeket használtak. Így tudjuk, hogy elterjedt volt a bizánci aranypénz is a tartományban. Frank területen a VII. század második felében maradhatott abba az aranypénz, a frank solidus, illetve a szintén aranypénz, a *tremissis* (tremisse, Triens) verése (mindkettő rosszabb minőségű volt, mint bizánci társaik). Utóbbi a solidus harmadának felelt meg.

A bajor törvényekben a legelterjedtebb a solidus, noha feltűnik a *tremissis* (pl. XIII:4, XIV:9, 13, XXII:1, 3. stb.), illetve a *saica* (*saiga*) is (pl. IX:2, XIV:9, 10, 13, 14, XVII:2.), amely ezüstpénz volt. A IX:2. cikkelyből kiderül, hogy egy *saica* három dénárnak felelt meg. A dénár a 7. század végére frank területen a legelterjedtebb fizető eszközzé vált a nagy értékű és mind ritkább aranypénzzel szemben.

Visszatérve a bajor törvények solidusára, elmondható, hogy minden valószínűség szerint nem valódi aranypénzt takart, hanem számítási pénz volt. Így például a szövegben gyakori a fél solidus is. Akárhogy nézzük, a *solidus*ban megszabott büntetés, *compositio* meglehetősen komoly összeg lehetett egy – egy személy, család számára, azaz ezen a téren is szigorúnak gondolható az opponens szerint a bajor törvénykönyv. Akad azonban olyan eset, amikor a büntetést vagy *compositiot* aranyban írták el. Az egyházzal foglalkozó I titulusban (amit a szerző még Merowing korinak tart) három esetben aranyban kellett fizetni a solidust. Továbbá a IV:31. cikkelyben találtam erre példát. Ha szabad ember az idegent megöli, 160 solidut fizet a kincstárnak, 100 solidust pedig aranyban a rokonoknak. Az aranyban történő fizetés még megterhelőbb lehetett, mint a solidusban elvárt büntetés.

A fenti pénztörténeti fejtegetés természetesen nem azt jelenti, hogy pénztörténeti vizsgálatokat kérnék számon a disserenstől. Természetesen egyetlen műtől sem várható el, hogy minden vizsgálati lehetőségre kitérjen.

Megkerülhetetlen, hogy az, aki Magyarországról a *Lex Baiuvariorum*mal foglalkozik, ne vizsgálja meg azt, hogy mennyire hatott a bajor törvény Szent István dekrétumára. A kérdést Madzsar Imre tárgyalta korábban a legalaposabban a Történeti Szemle 1921. évfolyamában. Nótári röviden képet ad Szent István törvényeinek szabályozási elveiről, hangsúlyozva, hogy

szankciórendszere általában enyhe a kor mércéjével mérve. Ezzel szemben a *Lex Baiuvariorum* szigorúbb.

Nótári egyetért Madzsarral abban, hogy első királyunk dekrétumának struktúrája a *Lex Baiuvariorum*-ból származik. A disserens a bajor törvény hatását látja az első törvénykönyv bevezetésében (amelynek lehetőségét Madzsar már felvetette), miképpen a leányrablásról szóló cikkelyben (Madzsar szerint csak fenntartással hozható kapcsolatba a két törvény ez esetben), továbbá a II. törvénykönyvből a felségárulásra vonatkozó cikkelyében is (Madzsar szintén a bajor törvénykönyvből való származást valószínűsítette).

Mint ismeretes, Szent István I:32. cikkelye, ami a szállások felgyújtásának büntetéséről szól, bajor átvételnek tekinthető. István törvénytövégeében a büntetés 16 tinó, ami 40 solidusnak felel meg. A tényt Nótári szintén megerősítette. Madzsarral egyetértve hangsúlyozta, hogy a fő forrás a X: 1. hely, ahol a felgyújtott ház tetőgerincét kell 40 solidusszal megváltani. A bajor törvény másik párhuzamba állítható helye az egyházi épület felgyújtásáról szól (I: 6), amelyben a szabad ember elkövető büntetése 40 arany solidus, míg tetőcsúcsenként 24 solidust (így) kell fizetnie.

Nótárinak igaza van, midőn azt írja, hogy az istváni törvényben említett solidus ezüstpénz. Mivel egy tinó ára egy bizánci aranypénzt (*pensa auri*) tett ki Magyarországon, a 40 : 16 éppen 2,5-t ad ki, ami pontosan megfelel annak, mint ahány ezüst solidust ért Bajorországban egy arany solidus a 10-11. században. A hazai törvénytízerkesztő tístában volt a bajorországi árakkal, pénzviszonyokkal. Hozzátehető, hogy ismerve a bajor törvényt, ismerte az egyházi épület felgyújtásáról szóló passust is, ám még sem aranyban számolta a solidust, hisz az túlzott terhet rakott volna a magyarországi elkövetőre. S persze a hazai törvénycikk nem egyházi épületről szólt.

A *Lex Baiuvariorum*-ból kibontakozik a kor bajor társadalma, s annak legszámottevébb csoportja, a szabadok (a disserens korábbi műveiben néhány oldalt szentelt nekik). Nótári figyelme azonban nem erre a társadalmi csoportra irányul elsősorban, hanem a rabszolgákra, akiknek a jogviszonyait *A rabszolgaság kérdése* című nagyobb fejezetben tárgyalja. Könyve több helyén is azonban előkerülnek a szabadok. Így a peres eljárás tárgyalása során *A személyi jog* című fejezetben találkozunk velük (123 – 125.l.). Rögzíti, hogy a szabad ember vérdíja 160 solidus, amihez 40 solidus járult, amit a *fiscus*nak kellett fizetni. A szabadok a herceg bírói hatalma alatt álltak, aki azt a grófokon és a bírakon keresztül gyakorolta. Megtudjuk, hogy a szabadok kötelesek voltak részt venni a hercegi *iudex* törvénykezési gyűlésein, a férfiakat a katonáskodás kötelezettsége terhelte. Ha a szabad ember vagyona nem fedezte a vérdíjat, az okozott kár összegét, más valaki szolgálatába kellett állnia. A szegény embernek joga volt arra, hogy magát és vagyonát egy nagyobb hatalmú, nagyobb vagyonú személy szolgálatába adja. Nótári megjegyzi, hogy a királyi vazallusokról szóló passus későbbi, 788 utáni lehet. A disserens joggal szögezi le, hogy a törvényből aligha következtethetünk arra (nem is várható el ez), mekkora volt a számarányuk a bajor társadalomban. Arra azonban alkalmasak a cikkelyek, hogy felfedjék a szabadok különböző csoportjai közötti különbségeket, miként például a herceg ellen lázadók büntetéséből (vezető 600, társai 200, alacsonyabb rendű 40 solidus büntetés) kiderül.

A törvény II. titulíusában olvashatunk azok büntetéséről, akik a király vagy a herceg által indított hadjáratban viszályt támasztanak, ami miatt emberek halnak meg. Nekik szintén 600

solidus büntetést kell fizetniük a kincstárnak, s akiket megölnek, azok után vérdíjat kell fizetni *secundum genealogiam*. Ha ugyanezt alacsonyabb helyzetű személy követi el (*de minoribus autem hominibus*), a herceg döntheti el, hogy milyen büntetést szab ki rá. Természetes, hogy ha magasabb állású követi el ezt az embereivel együtt, nagyobb kárt tud okozni, mint az alacsonyabb, de mégis a büntetés mértéke alapján a hadra fogható szabadok közötti társadalmi különbség szintén megragadható. Az említett *genealogia*, nemzetség a bajor vezető réteget jelölte, a kor nem nagy létszámú bajor nemességét láthatjuk mögötte. A III. titulus foglalkozik velük, de valójában öt nemzetségről és az Agilofíngék kiemelt helyzetéről van benne szó. Mint ismeretes, a kutatás az első két titulust 7. századnak tartja, s akad olyan vélemény is, amely ezt az utóbbi titulust is ebbe az évszázadba helyezi. A IV. titulus részletesen tárgyalja a szabadok után fizetendő váltságot (tehát a testi sértés különböző fokozatairól és az érte járó váltságról olvashatunk bennük). Röviden tárgyalja az V. titulus a *frilaznak* nevezett felszabadítottak testi sértése után járó váltságot.

Midőn házasságról, dologi jogról van szó, szóba hozza Nótári a szabadokat. Ugyanígy a rabszolgák kapcsán is előkerül a szabad ember. A rabszolga ura hatalma alatt állt, adományozták, örökítették őket, értékük 12 solidus, ám ha megölték, a tulajdonost a libertinus vérdíja, 20 solidus illette meg. A szabad ember és a rabszolga különböző megítélése tetten érhető a testi sértés különböző eseteiben (mint szó volt már róla). A könyv szövegéből az is kiderül (169.l.), hogy a halál és a holttest sorsát illetően sem esik egyforma elbírálás alá szabad és rabszolga. Szabad ember megölése és testének folyóba dobása, elrejtése esetében azt szankcionálják, hogy nem kapja meg a végtisztességet, írja a szerző, addig ugyanebben az esetben, ha rabszolga státuszú személy az áldozat, akkor a tulajdonos a vagyontárgya értéke kilencszeresére tarthat igényt. A rabszolga és a szabad közötti nemi kapcsolatot nem bünteti a törvény oly szigorúan, mint a vizigót, frank vagy langobárd törvények.

Nem szeretném a vonatkozó részleteket tovább idézni. Csupán arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy esetleg érdemes lett volna csokorba gyűjteni a korabeli bajor társadalom legfontosabb csoportjára, a szabadokra vonatkozó passzusokat is, miként azt a rabszolgákra vonatkozóakkal tette a szerző. Kétségtelen, ez esetben óhatatlanul ismétlésre került volna sor, ám a könyv különböző fejezeteiben egyébként is találkozunk elkerülhetetlen ismétléssel. Nyilvánvaló, hogy egy – egy cikkelyt az elemzés kíváncsi szerzői többször is meg kell vizsgálni.

A könyvet a törvény latin szövege és magyar fordítása zárja. A lábjegyzetek hívják fel a figyelmet a párhuzamba állítható törvényhozási emlékekre.

Összefoglalóan azt mondhatom, hogy Nótári Tamás széleskörű kutatások alapján alapos értekezést készített, amely új szempontokat vetett fel, új tudományos eredményeket tartalmaz, számot tarthat külföldi olvasó figyelmére is. Így a disszertáció, a könyv nyilvános vitára bocsátását és a disserens számára az MTA doktora címet feltétlenül javaslom.

Draskóczy István

MTA doktora